



## Amerika és a ma globalizációja – 2. rész

### Kerekasztal-beszélgetés<sup>1</sup>

**KISS LÁSZLÓ**

Kiss László: „kazánfűtő-filozófus” – kiss194701@freemail.hu

#### RÉSZTVEVŐK:

**Farkas Ildikó** történész, japanológus

**Horváth Csaba Barnabás** történész, politológus

**Kiss Endre** filozófus

**Magyarics Tamás** történész, Amerika-szakértő

**Vámos Péter** történész, Kína-szakértő

#### A BESZÉLGETÉS MODERÁTORA:

**Kiss László** egykori kazánfűtő

#### ÍRÁSOS HOZZÁSZÓLÓK:

**Kiss J. László** politológus

**Vass Csaba** szociológus

**KISS LÁSZLÓ:** Vass Csaba szerint „a modernizációt felváltó globalizációval új létmód jelent meg az emberiség történetében ... ennek az új létmódnak az elbeszéléséhez új látásmódra és új nyelvre van szükség”.<sup>2</sup> Mi a véleményük erről?

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Én nem vagyok filozófus, alapvetően a politikai trendekkel foglalkozom. Nem tudom, hogy jól értelmezem-e a felvetett kérdést. Nem tudom, hogy beleillik-e a kérdésbe vagy nem, amit mondanék – de az nekem gyanúsnak tűnik, ahogy jön föl nemcsak Kína, hanem már India is, meg egész Délkelet-Ázsia. Csináltam számítást a társadalmi egyenlőtlenséggel kiigazított humán fejlettségi indexről – ami az ENSZ talán legszofisztikáltabb életszínvonal-mércéje. Tehát ha itt a 2010–18 közötti trendek folytatódnak 2030-ig, akkor ez azt jelentené, hogy 2030-ra Kína ebben a kategóriában eléri Portugáliát. Úgy tűnik, hogy tényleg afelé haladunk. India meg a nyomában, 2030-ra közelebb lesz a legfejlettebbhez, ami 2010-ben és 18-ban Norvégia volt, 2030-ra pedig Izland lesz, ha a vonalakat meghosszabbítjuk. És akkor Izlandhoz közelebb lesz 2030-ban India, mint volt 2010-ben Kína Norvégiához. Tehát itt nagyon úgy néz ki, hogy zárul az olló. Ilyen téren úgy tűnik, hogy nemcsak Amerika maga, hanem a nyugati civilizáció egésze elveszti azt a globális hegemoniáját, ami létezik 150-200 éve, mondjuk legkésőbb az ópiumháború óta. Ez viszont szerintem pont a nyugati világ számára lehet szemléletben egy kényszerű váltás. Más lesz a pozíciója, és a világra úgy fog tekinteni, mint gazdaságilag és katonailag is egyenrangú civilizációs térségek összességére, amiből a nyugati civilizáció csak egy. Az a nézőpont, amit idáig a nyugati civilizáció megszokott,

<sup>1</sup> Az eszmecsere Kiss László „kazánfűtő-filozófus” moderálása mellett zajlott 2020. január 6-án, az ELTE BTK Angol–Amerikai Intézetében.

<sup>2</sup> Vass Csaba (1997): A globalizációs vilárendszerelváltás és létmódváltás. Valóság, 9: 2.



hogy ő a hegemon, és mindenki más a harmadik világ része, nem lesz tartható. Ez mindenképp más hozzáállást fog szükségessé tenni.

**KISS ENDRE:** Ha azt a kérdést folytatom, amit felvetettél, nevezetesen, hogy szükséges lenne-e új gondolkodás vagy nem – akkor a válasz természetesen pozitív. Az egyik pont, ami fontos, hogy 1989-től a legtöbb nagy államnak vagy államszövetségnek megváltozott a szerkezete: eltűnt, átalakult, egyesült, módosult, kivéve az Egyesült Államokat, amelynek az alkotmánya, egész szerkezete nem változott. Sőt, ezt a történelmi pillanatot ráadásul még saját diadalaként is élhette meg. Ezért az új gondolkodás kérdésének feszegetése elsősorban Amerika szempontjából releváns. Jóllehet paradoxonnak is tűnhet, Amerikára jellemző egy típusú régi gondolkodás – s az a kérdés, vajon képes lesz-e új gondolkodásra is. Ezt a meghatározó ténytet határos optikai csalódásként fedi el az informatika, az elektronika szédületes fejlődése, sугallva a mindenoldalú állandó megújulást.

**FARKAS ILDIKÓ:** Én több mindenre is szeretnék reflektálni abból, amit Csaba mondott. Az egyik nem feltétlenül alapvető kérdés. Azt mondtad, hogy ha a trendek folytatódnak, akkor éppen zárul az olló. Ugyanakkor viszont sok vita van arról, hogy a globalizáció nem feltétlenül az egyenlőtlenségek megszűnését jelenti, hanem az utóbbi harminc évben azt látjuk éppen, hogy nyílik az olló, hogy a társadalmakon belül is egyre nagyobb különbségek vannak. Illetve amiket említettél, azok a régiók egyértelműen a legfejleđdőbb régiók Dél- és Kelet-Ázsiában, de itt van még Dél-Amerika és Afrika is, valamint Ázsia további részei. Nem biztos, hogy a további fejlődés feltétlenül azt jelenti, hogy az egyenlőtlenségek csökkenni fognak. Ez nagyon nagy probléma szerintem. Nagyon sok írás szól arról, hogy a globalizációnak vesztesei is vannak. Ez az egyik dolog.

A másik az, hogy kell-e új szemlélet: szerintem feltétlenül kell, új nézőpontok és új vizsgálódási keretek, és akár új terminológia is. Arról is sokan beszélnek, hogy esetleg az új világrend, ami most úgy tűnik, hogy alakulóban van, az nem bipoláris és nem unipoláris, hanem multipoláris világ lesz. Amiben több hatalmi tényező helyezkedhet el, alakulhat ki, és nem feltétlenül lesz közöttük egy világvezető. Az Egyesült Államokat közelíti például Kína, valamint Oroszországot sem szabad továbbra sem figyelmen kívül hagyni, és hasonlóan a délkelet-ázsiai országokat sem. Nem tudjuk, hogy az Európai Unióval mi lesz. Az is egy lehetséges forgatókönyv, hogy a multipoláris világ nem feltétlenül fogja a stabilitást növelni – de lehet, hogy igen. Ezek olyan kérdések, amelyekről szakértők sokat beszélnek és vitáznak. És talán ehhez a multipolaritáshoz kell egy kicsit újabbféle hozzáállás is. A modernizációban a Nyugat fejlettsége és kultúrája jelent meg a nem nyugati területeken, most viszont a globalizációval Nyugaton is megjelennek a nem nyugati társadalmak, kultúrák. Azt, hogy ebből mi lehet a továbbiakban, hogy ebből hatalmi tényezők hogyan születnek – azt csak a multipolaritással lehet majd valahogy kezelni.

**MAGYARICS TAMÁS:** Azt hiszem, közhellyel kezdem, hogy ez a hatalmi szóródás abszolút jellemző: tehát az eddigi intézményrendszerek, amiket a Nyugat alakított ki, főleg az amerikaiak a második világháború után, alternatív szervezetekkel néznek szembe. Ha a gazdasági intézményrendszert nézzük: IMF, Világbank, később a Világkereskedelmi Szervezet, amelynek legalábbis amerikai szempontból többek között az volt a célja, hogy a kínaiakat, oroszokat, akik addig kint voltak, integrálják – s így jobban szemmel tudják őket tartani, illetve rákényszerítsék őket a szabályos játékra, amit különben saját maguk határoztak meg a nyugatiak. Tehát egyrészt az intézményrendszert felül kell vizsgálni, másrészt viszont azért nagyon nehéz



ezt felülvizsgálni, mert rengeteg olyan szereplő jelent meg, amelyik nem fér bele ebbe a hagyományos rendszerbe. Ha most a politikai intézményrendszert nézzük, az Egyesült Nemzetek szerintem eleve működésképtelen volt háromnegyed részben. Egy komoly esetben volt az, hogy az öt állandó tag együtt szavazott 1991-ben, először és utoljára. Hetven év alatt egyetlen eredményt felmutatni nem igazán eredményes vagy sikeres működés. De ettől függetlenül nyilvánvalóan képtelen kezelni azokat a konfliktusokat, amelyeket állam alatti, állam fölötti szervezetek generálnak, a globalizáció harmadik, negyedik, ötödik kommunikációs forradalma révén nagyon könnyen szerveződő különböző orgánusok. Az egyik ilyen újfajta megközelítést a koszovói háború jelentette, amikor a nemzetközi jognak az írott betűjét megpróbálták fölcserélni a humanitárius beavatkozással – ami nagyon gumyszerű dolog –, illetve még az amerikaiak ezen belül a Samantha Powers-féle felelősség a védelemért elve. A koszovói szándékot védem – a ruandai egymilliót nem védem?! Az elv nagyon rugalmasan értelmezhető a reálpolitikai megfontolások függvényében. De valamit mégis elmozdultak a taxatív nemzetközi normáktól, valamifajta posztmodern keret felé. Tehát az egyik kérdés ez.

Másodszor pedig, az amerikaiak és általában a Nyugat kapcsán: ha ezeket a trendeket kivetítjük, hogy egyenes irányban egyenesen mozog minden, nos ebben nem vagyok teljesen biztos – az Egyesült Államok történetét kicsit jobban ismerem talán, mint mondjuk Szomáliaét vagy Izlandét –, mert mindig meg tudtak újulni. Nem biztos, hogy egyenes vonalban ment ez mindig. Ilyenkor Mark Twainnek az egyik novelláját szoktam idézni, aminek a címe az, hogy „A halálmóról szóló hírek kissé túlzottak”. Vagyis az, hogy a Nyugatot így eltemetjük. Egyáltalán ne temessük el, igaz, hogy most kissé háttérbe fog szorulni. De azért még mindig, ha most megnézzük technikai szempontból: Amerikában van az összes domain névtől kezdve minden. Tehát az amerikaiak még mindig uralják ezt az új dimenziót, ami már a negyedik-ötödik kiber-dimenzió. Nyilvánvalóan itt a kínaiak már feljöttek, de még mindig alapvetően mindenki az amerikaiakat követi.

Szóval változni kell, változtatás valószínűleg lesz. Persze kérdés az, hogy ezt mennyire ismerik föl, illetve az Egyesült Államokon belül mennyire lesz olyan a belső kohézió, ami az eddigi változtatásokat egy társadalmi támogatással meg tudja valósítani. És hogy mennyire szakadt szét az amerikai társadalom a 21. században többek között a globalizáció egyik melléktermékeként. Az, hogy a társadalom etnikai összetétele hogyan alakul 2050–60-ra, és ez hogyan fogja befolyásolni a gondolkodást – ez egy nagy kérdés.

**VÁMOS PÉTER:** Azt gondolom, engem azért hívtak ide, hogy Kínáról beszéljek, valamint az amerikai–kínai kapcsolatokról. Ennek az új gondolkodásnak az egyik legfontosabb szereplője éppen Kína. Mert Kína felemelkedése, megerősödése, nemzetközi pozícióinak bővülése, egyáltalán a jelenléte egyszerűen új fogalmak bevezetését hozza magával, új beszédmódokat jelenít meg. És ezzel valamit kezdenie kell az Egyesült Államoknak is, meg a világnak is. Egyelőre nem nagyon sikerült megtalálni a jó választ vagy a megfelelő kereteket ehhez a beszélgetéshez. Amit most látunk Amerikában, az éppen nem az együttműködés, a közös gondolkodás felé vezet. Összességében én azt mondom, hogy az új szereplők megjelenésével és megerősödésével nyilvánvalóan új fogalmi keretek megalkotására is szükség van, mert az új szereplők a meglévő fogalmi keretek szétfeszítését hozzák magukkal.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** A multipolaritással abszolút egyetértek. A kiegyenlítődés kapcsán én is olvasom azokat az irodalmakat, amelyek ennek az ellenkezőjét mondják, de a számok nem ezt támasztják alá. Elsősorban az a vicces, hogy pont a nyugati világon belül a



legigazabb, hogy tényleg nőnek a társadalmi különbségek. De például Kína, India, Banglades esetében az egyenlőtlenséggel korrigált humán fejlettségi indexnek a javulása azt mutatja, hogy még ilyen szempontból is, ezek az országok javulnak. Az igaz, hogy ez csak egy része a világnak, de ha összeadjuk mondjuk Kína, India meg a tőlük délkeletre lévő országok népességét, akkor ez körülbelül a bolygó lakosságának a fele. Ha ők fölfelé zárkóznak, akkor ez már statisztikailag akkora mennyiség, ami már globálisan is meghatározó. Van itt ugyanakkor egy olyan jelenség, ahol tényleg kevésbé biztatóak a trendek: Afrika, Latin-Amerika, és a Közel-Kelet. Viszont itt is vannak azért érdekes dolgok. Nézttem ezeket a mutatókat afrikai országoknál is, és főleg az Egyenlítőnél délre lévő afrikai országoknál, ott is van azért már valami javulás. Ami nagyon helyben toporog, az Latin-Amerika, úgy tűnik. Tehát az érdekes kérdés az, hogy ez miért van így. A Közel-Keleten belül Törökország, Irán meg az Öböl-menti térségek szintén fejlődnek. Pakisztán és Afganisztán viszont még nagyon egy helyben toporog, nekik nagyon nem megy. De ezek már inkább lyukak a felzárkózó térségek tengerén belül, mintsem az, hogy a leszakadók tengerében lennének fejlődő szigetek. És itt beüthet egy olyan mechanizmus, ami már most érződik, hogy Kínán belül a bérszínvonal elért egy olyan szintet, hogy az igazán olcsó munkaerőt kereső tőke elkezdett továbbállni dél felé – mondjuk India, Vietnam irányába. Na most ha jön föl India, akkor egyre szűkebb lesz a tere annak a tőkének, ami az ilyen nagyon olcsó munkaerőt keresi. Ezért egyre inkább rá lesz kényszerítve arra, hogy Afrikára is ráfanyalodjon. Mondok egy konkrét adatot, ami globálisan nagyon biztató ilyen téren. Van az ENSZ által meghatározott extrém szegénység – és az extrém szegénységi szint alatt élők száma 2000 és 2020 között feleződött az egész bolygó viszonylatában: másfél milliárdról nyolcszázmillióra csökkent. Tehát a társadalmi különbségek növekedése inkább a nyugati világon belül probléma.

Reflektálnék a Mark Twain idézetre is. Nem azt mondom, hogy akkor a Nyugatnak baja lesz, hanem inkább egy kiegyenlítődést mutatnak a trendek, ami meg természetes folyamat. Akkor is természetes, ha maga a nyugati világ jól működik és felzárkózik a világ többi része is. Mondjuk egy Európán belüli hasonlaltal élve a második világháború utáni évtizedekben, az 1945 és a 2008-as válság között Nagy-Britanniához, Franciaországhoz, Németországhoz közeli szintre felzárkózott Finnország, Olaszország, Spanyolország, Írország – a korábbi perifériás országok. Ami nem jelentette azt, hogy az angolok, franciák, németek elszegényedtek volna, de nyilván egy 2000 környéki Spanyolországgal már sokkal inkább számolni kellett, mint egy 1945-ös szegény Spanyolországgal. Vagy a finn–svéd relációt megváltoztatta az, hogy a finnek is gazdag országgá váltak, míg korábban szegény kistestvérek voltak a svédek mellett. Ilyen szempontból, nyugati szemszögből nem az a helyzet, hogy nekünk van bajunk, hanem inkább az, hogy a világ többi része meggyógyul.

Ami pedig a kohéziót illeti, azon én is gondolkodom, hogy pont ez a hegemonia, a globális hegemonia volt egy olyan tényező, ami a kohézió iránti igényt nagyon meggyengítette a nyugati világban. Ha az ember hegemon helyzetben van, akkor nincs annyira szüksége kohézióra. Jobban megengedheti magának azt, hogy hibázzon, lényegtelen kérdésekre fókuszáljon a lényegesek helyett. Akár szemléleti szempontból is, hegemon helyzetben a kohézió fenntartása nem annyira sürgető. Inkább az van, hogy ez egy ilyen multipoláris helyzet, ami tényleg nagyobb kohéziót fog megkívánni a nyugati világon belül is, és Amerikán belül is. Az egy fontos kérdés, hogy a kohézió megteremtésére és fenntartására való képesség nem veszett-e el ennek



a százötven éves nyugati hegemoniának az időszakában. Kérdés, hogy ez mennyire erősíthető meg vagy teremthető meg újra.

**KISS ENDRE:** Visszatérnék a gondolkodásra és a struktúrákra. Az Egyesült Államok, vagy nevezük Amerikának, 1989-ben kivételesen pozitív helyzetbe került, amit mindnyájan jól ismerünk – a többiek pedig megváltoztak, gondolkodtak, jól vagy rosszul, ezen sokáig lehet töprengeni. Kína ebből a szempontból nagy élmény. Amerikától azt várta a világ, hogy a maga módján érzéklni fogja az új világot és a győztes nagyvonalúságával végrehajtja azt, amire egyedül ő lehet képes, újraszervezi a „történelem vége”, az emberi jogi alapon álló alkotmányosság és neoliberalizmus szabad, táguló és kommunikatív világát. A kilencvenes években voltak is jelei annak, hogy az amerikai elit fiatalabb része megérti ezt a helyzetet, de végül is Amerika mégsem értelmezte át saját szerepét a világtörténelem színjátékában. Összes struktúrája, magatartásmódja – így a hadiipar, az egyetemek és a politika viszonya – nemcsak változatlan maradt, de óriási új tereket, hatalmas piacokat is kapott, a politikai ideológiák meghirdetésében pedig egyenesen monopolhelyzetbe került. Eközben a világ azt figyelte, hogy Amerika hogyan értelmezi a saját szerepét. Az ifjabb Bush azután a kétezres évek elején átlépett a globalizáció valóságos Rubikonján, elindította az akkori iraki háborút. Ez érdekes kettős struktúrát hozott létre, hiszen a lépés nem volt a globalizáció következménye, ahogy még akkor is sokan jóhiszeműen gondolták. Ez csupán egy lehetséges értelmezése volt a globalizáción belüli lehetséges szerepeknek. Ebből a szempontból Kína kivétel, mert bemutatta azt a bravúrt, hogy a neoliberalizmus tantárgyából is megverte a világot. Koncentrálódnak, sűrűsödnek a folyamatok, és közben az önmagában értelmezett globális gazdasági folyamatok jelentősége el is halványodhat. Észak-Korea nem gazdasági eredményei miatt válik olyan fontossá a világ számára, hanem erős hadserege miatt.

**FARKAS ILDIKÓ:** Az egyik, amihez szeretnék hozzászólni, hogy Péter is említette az új szereplőket. Nagyon fontos kérdés, hogy az új szereplők, amelyek egyre fontosabb szerepet játszanak, azok be akarnak-e illeszkedni az eddigi rendbe. Mert például Japán esetében nem volt ez kérdés – Japán illeszkedett a második világháború után az akkori nemzetközi rendbe. Akkor ott nem volt kérdés, hogy hogyan gondolkodunk a továbbiakban a világról. Most viszont Kínánál arról van szó, hogy akar-e illeszkedni ebbe a rendbe. Nekem úgy tűnik, hogy nem akar. Nyilván Péter ezt jobban el tudja majd mondani.

**KISS ENDRE:** Japánt beillesztették 1945 után, a háborús veresége után.

**FARKAS ILDIKÓ:** Igen, az amerikai rendszer tulajdonképpen betagoalta Japánt a saját rendszerébe, és azóta is ott van. A másik téma: ha a növekedésről beszélünk, akkor az a gond, hogy ha mindenki növekszik, akkor felmerülnek a növekedés korlátai, és hogy ezt meddig lehet csinálni, mi lesz a bolygóval stb. Amit Csaba mond, az nagyon szépen, optimistán hangzik, hogy mi növekszünk tovább és mindenki más közelít majd hozzánk – így együtt boldogan fogunk élni. Ami nagyon jó lenne, csak a bolygó meg közben tönkremegy.

**VÁMOS PÉTER:** Én visszatérnék az új létmód és az új látásmód kérdéséhez, ami új nyelvet is igényel. Ez itt közvetlenül Amerikáról nem szól, de a mai történések azt mutatják, hogy mennyire szükség van az új helyzetekhez való alkalmazkodásra. Látjuk, hogy egy alapvetően zárt, információt nagyon nehezen kiadó rezsím mennyire nyitott és együttműködő tud lenni, amikor mondjuk a koronavírusról van szó Kínában. Tehát most már mindenhol tudják, hogy mi ez a vírus, és a világon sokfelé dolgoznak rajta, hogy hogyan lehet megtalálni az ellenszerét. A kínaiak mindent megtesznek annak érdekében, hogy megpróbálják gátak közé szorítani a



vírus terjedését. Ha visszaemlékszünk, a kétezres évek elején volt egy nagyon hasonló vírus, a SARS. Akkor a kínaiak először nem is beszéltek róla – elhallgatták az egészséget. És amikor már kitört az epidémia, akkor ismerték el, hogy probléma van. Abban az időben sokkal nehezebb volt ezt kezelni. Az újfajta létmód tehát most abszolút megjelenik az emberek hétköznapjaiban is.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Az ökológiai kérdésekkel elég sokat foglalkoztam. Optimista dolgokat vettem észre mostanában, amikor ilyen statisztikákat néztem. Hogy mintha egy bizonyos fejlettségi szint fölött már a növekedés a reálgazdaságról áttevődne virtuális szférákra, például a szolgáltató szektorra. Néztem ilyeneket, hogy az egy főre eső energiafogyasztás, az egy főre eső széndioxid-kibocsátás, az ökológiai lábnyom. Ilyen téren tulajdonképpen például Nyugat-Európa legtöbb országában az utóbbi húsz-harminc évben alapvetően már csökkentek ezek az értékek, hiába növekedett a GDP. Tehát ha ez a növekedés egy bizonyos szint fölött már inkább csak egy virtuális valami, amit kézzelfogható javak helyett már szolgáltatások termelnek ki, akkor az így nem jelent problémát. Nem tudom, hogy ezek az adatok – mert ezek csak mostanában kezdtem el foglalkozni, hogy ezek mennyire tartósan ilyenek, mint amit látok. De logikus, hogy például egy szint fölött nem fogyaszt adott mennyiségnél több élelmiszert egy ember. Tehát a fizikai szükségleteinek megvannak a korlátai. Lehet egy-két extrém helyzet, hogy valaki ötszáz négyzetméteres házat akar magának, és öt emberre hat autót. De azért általában van egy olyan plafon, ahol ezek az igények megállnak. És a számoknál egyelőre – nézegettem ilyen grafikonokat, már szóltam is róla, hogy egy főre eső energiafogyasztás, egy főre eső széndioxid-kibocsátás, ökológiai lábnyom –, ezekben mind azt láttam, hogy a nagyon fejlett országoknál ezek az értékek már harminc éve laposak vagy egyenesen javulnak és csökkennek. Amiből az következne, hogy akkor ezek a gyorsan iparosodó országok is ha elérik ezt a szintet, akkor nekik is átmegegy...

**FARKAS ILDIKÓ:** Sajnos addig viszont problémát jelent, hogyan érik el azt a szintet.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Igen, ezzel egyetértek, hogy míg addig eljutunk, az lesz a kritikus időszak. A másik dolog, ami szintén optimizmusra adhat okot, hogy a népességnövekedést is nagyon lelassítja ez a felzárkózás. Mondjuk Kínánál volt az a bizonyos gyerekpolitika, de India esetében döbbenetes, hogy most már ott is a termékenységi ráta lecsökkent 2,2-re. Holott még tíz éve is azt hittük, hogy Indiának a népességrobbanása az, ami világvégét jelent – és sosem lehet megoldani. Úgy tűnik, hogy tényleg a „mi lesz addig”-gal van a probléma, mert a trendek a század közepére, nem is olyan távol, tehát húsz-harminc éven belülre olyan irányba mutatnak, hogy az Afrikán kívüli része a világnak elér egy olyan szintet, ahol a népesség elkezd fogyni, és a gazdasági növekedés átmegegy virtuális területekre.

**MAGYARICS TAMÁS:** Egy-két dolgot tennék még hozzá ahhoz, amit elmondtam, de rövid akartam lenni. Az egyik az, hogy új beszédmódról és új látásmódról beszélünk. Hogy egyfajta politikai ébredés van a világban, a világ népei között. Egyrészt ez a politikai *awakening* (ébredés) óriási embertömegeket kapcsol be a politikai folyamatokba, amely tömegek eddig nem vettek ebben részt. Hogy ez milyen következményekkel fog járni, ezt eléggé nehéz kiszámítani jelen pillanatban. Nyilvánvalóan ez a fukuyamai vízió nem működik, de hogy mi lesz az alternatíva, azt nem lehet tudni. Másodszor pedig – Endre szólt arról, hogy az amerikaiak hogyan gondolkodnak, mennyit gondolkodnak. Nos ők elég sokat gondolkodnak, legalábbis egy-két ember ezekről a networkokról. Tehát hogy most már nem hagyományos kategóriákról beszélünk, hanem hálózatokról. Egy ipar telepedett rá erre a kérdésre: a hálózatok működése, a



hálózati térképek megrajzolása, hol sűrű, hol kevésbé sűrű stb. Ez lehet egyfajta olyan dolog, a hálózatok, ahol már az államok alatti, államok feletti különböző szereplőket figyelembe lehet venni, és megnézni, hogy ezeknek az interakciója milyen.

**KISS LÁSZLÓ:** Akkor most hozzuk ide Amerikát. A következő pont, amit szeretnék fölvetni, így néz ki:

a) „1941-ben Henry Luce, a Time, a Life és a Fortune magazinok kiadója bejelentette az „amerikai évszázad” eljövételét, egy olyan kort, amelyben „a leghatalmasabb és legéletképesebb nemzet ellenállás nélkül fogja a neki tetsző célok érdekében és a neki tetsző eszközökkel uralma alá vonni az egész világot.”<sup>3</sup>

b) Vámos Péter írja 2003-ban: „Washington fő törekvése az, hogy megakadályozzon bármely, az Egyesült Államok politikai, gazdasági, katonai mozgásterét korlátozó, Amerika-ellenes hatalom felemelkedését.”<sup>4</sup>

Nos az amerikai évszázad bejelentéséhez képest ez az utóbbi idézet vajon „finomodást” jelent az amerikai külpolitikában? – Egyáltalán: mit jelent az első idézet, és mit a második? Továbbá: meddig tarthat még ez a világpolitikai egypólusúság – és mi jöhet utána?

**MAGYARICS TAMÁS:** Az amerikai évszázad egy rövid évszázadot jelent. Valóban az amerikaiak 1945 után hihetetlenül kedvező helyzetben találták magukat, úgy, mint '89-ben. Tehát '45 után gyakorlatilag az összes versenytárs meggyengült, a franciák, a britek világbirodalma összeomlóban volt, Németország és Japán megverve, eltűnőben, mindkettő egy ellenőrzött fejlődést mutatott be a későbbiekben. A Szovjetunió pedig végül is óriási áldozatokkal került ki a harcokból, és így nem volt versenytársa Amerikának gazdasági szempontból. Sőt azt hiszem, hogy még politikailag is eléggé nehéz ezt mondani. Nyilvánvalóan ezt kompenzálta a fegyveres erőknél, de Amerika hegemon volt – a saját térfelén. Ezt azért hozzá kell tenni, mert Amerika nem volt hegemon az egész világon, nem volt globális hegemon. Mert ha a Szovjetuniót, Kínát nézzük, az már önmagában nagy ellensúly, aztán le kell még számítani Közép-Európát, Délkelet-Ázsiát, Afrika pedig soha nem érdekelte annyira az amerikaiakat, ott sem voltak hegemonok, aztán ott van még az Észak-Atlanti térség, Latin-Amerika, a Csendes-óceán déli része. Viszont a 2000-es évek elejétől kezdve ez a globális, unipoláris világ, amiről Charles Krauthammer értekezett – ez azért kezdett eltűnődni sok szempontból. És az igaz, hogy még vezető, de inkább primus inter pares. Tehát egyáltalán nem úgy néz ki, hogy az egész világon érvényesíteni tudja az akaratát, mert nem tudja. Sok olyan esetet láttunk – most ha csak Afganisztánt vagy Irakot nézzük – tizenötöd rangú államokban sem tudja az akaratát érvényesíteni, különböző okok miatt.

Nos az amerikai évszázad valóban létezett, és létezik még. És visszatérve az eredeti kérdésre, hogy meddig fog ez tartani, lesz-e belőle újabb évszázad – 2050-ben Amerika valóban ott lesz-e, ahol volt 1945-ben, amikor a világ ipari termelésének a 45 százalékát adta: most azt hiszem, 18 százalékánál tart, ami nagyon szép a világ népességének 6 százalékát adó Egyesült Államoktól – de szerintem arra a régebbi magas szintre nem tudják visszatornázni magukat. Amerika tehát egy dimenzióban magasan hegemon, ez a katonai tér – és a kérdés az, hogy a katonai erő mennyi szerepet fog játszani egy „posztmodern” hálózatos világban. Mert nyilván a modern világban döntő szerepet játszott. A „posztmodern” hálózatos világban hogy mennyi

<sup>3</sup> Sellers-May-McMillen (1995): Az Egyesült Államok története. Budapest: Maecenas.

<sup>4</sup> Vámos Péter (2003): Együttműködő ellenfelek Az Egyesült Államok Kína-politikája. Külügyi Szemle, 4: 88.



szerepet játszik a katonai hatalom, és mennyire lehet ezt lefordítani pozíciójavításra, illetve a hatalom növelésére – ez olyan kérdés, amit a jövőbelátóknak kell megválaszolniuk.

**VÁMOS PÉTER:** Henry Luce azt mondta, hogy Amerika ellenállás nélkül fogja majd elérni a céljait, merthogy a leghatalmasabb és legéletképesebb nemzetről van szó. Köszönöm szépen, hogy megemlítet engem is, de nem hiszem, hogy ez egy nagyon fajsúlyos megállapítás lenne a részemről abban a szövegben, amit idézett. Az a kétezres évek elején, majdnem húsz évvel ezelőtt íródott, és az amerikai–kínai kapcsolatokkal foglalkoztam benne. Egyébként sok szempontból hasonló a helyzet ma, mint amilyen volt közel húsz évvel ezelőtt. Ugyanis egy érdekes hullámváz, fluktuáció jellemzi az amerikai–kínai kapcsolatokat: hol a stratégiai partnerség dominál, hol inkább stratégiai versenytársnak tekintik egymást. Most éppen a versenytárs időszakot éljük. Tehát nyilvánvalóan nem beszélhetünk olyan helyzetről, hogy semmiféle ellenállást nem tapasztal az Egyesült Államok a hegemoniája érvényesítése során. És az is nyilvánvaló, hogy a legjelentősebb kihívója Kína. Mert most már a világ második legnagyobb gazdasága Kínáé, a harmadik legnagyobb a hadserege – és vannak olyan területei a gazdaságának, a technológiának, ahol már élen jár. Ezt a helyzetet pedig nagyon nehezen tudják elfogadni az Egyesült Államok vezetői, konkrétan a mai elnök, Donald Trump, aki ráadásul üzletemberként próbál menedzselni egy országot, vagy akár az egész világot is. Tehát próbál személyes ráhatással, személyes kapcsolatok révén szinte úgy, mint egy üzleti tárgyalás során eredményeket elérni az Egyesült Államok egészére vonatkozóan is. Ez láthatóan nem mindig nyeri el a tárgyalópartnerei tetszését, ugyanakkor a kínaiak például igyekeznek compítani az ellentéteket, és megpróbálják az egymásrautaltságra hivatkozva megtalálni a közös pontokat. Ez egy olyan retorika jelenlétében, amikor a kínaiakat megpróbálják diszkreditálni mondjuk az amerikai lakosság szemében is, meglehetősen nehéz. És esetleg az lehet az eredménye, hogy Amerika megítélése is romlik – adott esetben Kínában, de a világban is sok helyen, ahogy ezt tapasztaljuk is.

**KISS ENDRE:** Amikor fegyverkezésről van szó, akkor struktúrákról is szó van. Ha valaki a fegyverkezésben uralkodik a világon, rákényszeríti erre a többieket is. Ezért kezdtük beszélgetésünk elején azzal, hogy a világ 1989-ben átalakult, jól vagy rosszul – de Amerika nem alakult át. A másik, hogy a kommunizmus kísértete azért ott lebeg a történelemben, miközben az antikommunista ideológia lassan kezdi átvenni az eredeti pozitív emberi jogi alapozású neoliberalizmus humanista változatának hegemoniáját. A harmadik szempont: a Kína-kérdésben elmondható, hogy ha modellt alkotnánk, akkor a világ többi részének a kínaiak hegemoniája szinte rokonszenvesebb lenne, mint az amerikaiaké. Éles harc folyik tehát a valóságos befolyásért. Mert mit tud Amerika elvinni valahová? Neoliberalizmust, munkanélküliséget, államadósságot, tömegkultúrát – és saját cégeit. Más mondanivalójuk a világ számára nincs. Nagyon érdekes, színes világban élünk, de amikor a fegyverkezés és a virtuális háború ennyire előtérbe kerül, akkor a paletta többi színe elhalványodik.

**FARKAS ILDIKÓ:** Itt a fegyverkezéssel kapcsolatban Endre azt mondta, hogy ez behozhatatlan.

**KISS ENDRE:** Ezt persze nem tudom megítélni.

**FARKAS ILDIKÓ:** Japánt hoznám fel példának. Japánnak az alkotmánya szerint nem lehet fegyverkeznie. Viszont éppen az utóbbi évtizedben kezdték el ők is pedzegetni – pláne ha az Egyesült Államok kihátrál mögülik a védelmi rendszerből –, hogy akkor nekik is szükséges a fegyverkezés. A japán rendszerben a gazdaság és az állam kapcsolata szoros, az államnak jelen-





tős befolyása van a gazdaság fejlődésének irányára – ami egyébként majdnem az összes dél-kelet-ázsiai nagyon fejlődő, nagyon sikeres országra jellemző – tehát ha a japán vezetés komolyan elhatározza, akkor ők fegyverkezni fognak.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Itt a japán fegyverkezésről volt szó – azzal foglalkoztam is. Tulajdonképpen teljesen egyetértek Ildikóval, sőt a japánok már most is fegyverkeznek. Tehát ha megnézzük az eszközállományukat: F-35-ös repülőgépeket rendelnek, Aegis rakétavédelmi rendszert vesznek, saját katonai műholdakat lőnek fel, Izumó osztályú helikopterhordozót állítanak rendszerbe, aminek ha a végén egy kicsit meggörbitik a fedelét, a fedélzetét, akkor az anyahajó F-35-ös gépek bevetésére alkalmas lesz. Tehát ez a nem fegyverkezés olyan, amit a legtöbb középhatalom már megirigyelne mint fegyverkezést. Tulajdonképpen csak retorika szintjén nem fegyverkeznek? Vagy ez tényleg így van, ahogy soroltam. Mert ha tényleg fegyverkeznének, akkor rögtön az USA, Kína, India, Oroszország után következnének. Sőt sok tekintetben már most sincsenek messze tőlük. Tehát lényegében, ahogy már mondtam, csak annyit kell tenniük, hogy átcsavarozzák az Izumón a fedelet, hogy ne csak helikopterek tudjanak róla felszállni, hanem F-35-ösök is. Ami pedig a Kína–USA versengést illeti, ott van egy igen érdekes mechanizmus. Ázsiában az egyáltalán nem minden országra igaz, hogy Kínát pozitívabban fogadják. Tehát kapásból például Japán nem. Akkor ott van India, ami szintén nem – főleg most a Modi-kormány alatt, amikor abszolút az USA-val és Japánnal borul össze. Vietnam sem, és azért Délkelet-Ázsián belül Vietnam a viszonylag jelentősebbek egyike. Tajvan is most olyan irányba megy, hogy nem a Kínával való kiegyezésre mutat. India elég hamar fel fog jönni, már most nagyobb a gazdasági növekedése, mint Kínának. Fel fog jönni Kína és az USA mellé harmadik legnagyobb gazdaságnak a világban, talán már 2030-ra, Japán pedig a negyedik lesz akkorra. Hiába lesz Kína az első, ha összejátszik ellene a második-harmadik-negyedik gazdaság. Viszont itt van egy intézményes valami: ez a négyoldalú biztonsági párbeszéd, az USA–India–Japán–Ausztrália négyszög, ami 2017-ben lett formális, de informálisan az előző tíz évben is épült egyezmények hálójaként.

Az USA részéről az nagyon érdekes dolog, hogy szavakban ellene van a multipolaritásnak, de közben ezt úgy igyekszik megoldani, hogy kiszervezi az amerikai dominanciát. A NATO-tagoktól is elvárja a két százalékot, Japánnál is támogatja, hogy inkább ott helyben ők tartsák fenn a rendet és fegyverkezzenek, India esetében szintén. Saját szövetségesei felé végrehajt egy multipoláris fordulatot azért, hogy így tartsa féken az ellenfeleit. Indiánál és Japánnál kifejezetten ösztönzi, hogy helyi szinten pólussá nőjék ki magukat Kína ellensúlyozására. Európában pedig kevesebb sikerrel, de szintén ezt próbálná meg az európai NATO-tagokkal is, ám azok nem annyira akarnak fegyverkezni. Szerintem végül is a multipolaritás ilyen szempontból lehet pozitív – az volt a felolvasott idézetben, hogy a legerősebb ország az USA, de tulajdonképpen azért jó az, ha nincs egy legerősebb, mert így mindegyik kölcsönösen fogja a másikat, és egyik sem tud brutális hegemoniára törni.

Erre pozitív modellt láthattunk a 19. századi Európában – a nagyhatalmi koncert az, aminek az első világháború lett a vége sajnos. De előtte évtizedekig eléggé harmonikusan biztosította Európa békéjét. Viszont jelentős különbség, hogy akkor még nem létezett a nukleáris kölcsönös megsemmisítés doktrínája, ami visszatartotta volna őket az első világháború megkezdésétől. Most meg talán bízhatunk abban, hogy ami a nagyhatalmi koncertnek hosszú távon nem sikerült, talán a mostaniaknál olyan módon sikerülni fog, hogy a nukleáris fegyverek visszatartó ereje rákényszeríti őket a békére. Kicsit hasonló volt a helyzet a 18. századi Európá-



ban: a dinasztikus szempontból való egyensúly. Tehát ott a XIV. Lajos-féle Franciaország, a Habsburg Birodalom, Oroszország, Anglia, a spanyolok – ezek elég szépen ellensúlyozgattak úgy, hogy nem is lett olyan nagy háború, ami egész Európát vérbe borította volna. De hegemónná sem tudta egyik sem kinőni magát.

**KISS ENDRE:** Persze, hogy Délkelet-Ázsiában nem szeretik a kínaiakat, mert távolról olyanok, mint a Baltikum – valahogy olyan érzésük van. De azt se felejtjük, hogy nem a kínaiak támadták meg Japánt, hanem fordítva.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** De ezek nem olyan kis országok...

**KISS LÁSZLÓ:** Csaba már egy kicsit érintette a következő felvetendő kérdést, hogy vajon mit hozhat a globalizáció jövőjében az Egyesült Államok–Kína versengés. Aztán: beleszólhat-e ebbe más hatalom? És egyáltalán: versengésről van-e szó vagy „csak” két különböző civilizáció nagyhatalommá emelkedéséről?

**MAGYARICS TAMÁS:** Nyilvánvalóan vannak pozitív és negatív, optimistább és pesszimistább forgatókönyvek. Az optimista forgatókönyvekben az áll, hogy a világnak gyakorlatilag hasznot hajt a versengés. A „szabad verseny” globális szinten csökkenti a szegénységi szintet, az egyenlőtlenségeket megpróbálja eltüntetni, mindkét résztvevő esetleg a saját befolyási övezetében akar jótékony hegemónként működni. És ez az érintett államoknak jó, a szövetségekről szólva pedig nem tudom, hogy beszélhetünk-e Kína szövetségeiről, katonai meg egyéb szempontból. Eisenhower jut eszembe, amikor ő volt az elnök, megkérdezték tőle, hogy mit csinál Richard Nixon mint alelnök – ő pedig azt válaszolta, hogy adjanak két hetet és megmondom. Tehát nem tudom, hogy a kínaiaknál hogy állunk ezzel a szövetségi rendszerrel. Az amerikaiaknak azt hiszem, ötvenhat katonai szövetségük van, és körülbelül nyolcszáz katonai meg egyéb támaszpontjuk a világban. Tehát amikor az amerikaiakról beszélünk, akkor ezeket figyelembe kell venni. Pozitív olvasat az is, hogy ez a versengés, hegemónia a gondolkodásokat is fel fogja gyorsítani – új struktúrák, új irányok, a jólét kiterjesztése stb. A negatív részre pedig utal ez a most nagyon divatos Graham Allison-féle könyv a thuküidészi csapdáról: amikor Athén és Spárta viszonya úgy alakult, hogy Spárta föltörékvő volt, Athén ezt megpróbálta megakadályozni, létrehozott egy szövetséget, de végül ő maga szenvedett vereséget. Van egyrészt ez. Másodszer pedig, amiről szó volt, hogy hogyan fegyverkeznek. Ez a stratégiai dilemma, hogy mindenki ennyire védekezik, így már olyan magas szintű lesz a fegyverkezés, hogy a dramaturgia szerint ha van valahol egy puska, akkor az előbb-utóbb el is fog sülni. De nyilvánvalóan az is igaz, hogy most azért más dimenziókban vannak – megpróbálják eléggé alacsony szintű, alacsony intenzitású konfliktusokkal, proxikkal megoldani a problémákat. Ezek a kérdések nagyon fontosak, s lényeges, hogy túl sok állam ne lépjen be ebbe a [nukleáris] klubba. Nem igazán lehet kiszámítani ezeket a reakciókat. De a történelem sokszor nem ad választ ilyen kérdésekre. A történelemről gondolkozhatunk, de ha csak arra hagyatkozunk, akkor pont ez az új gondolkodás fog hiányozni, amiről László beszélt az elején.

**VÁMOS PÉTER:** Ahhoz kapcsolódnék, amit Tamás mondott, hogy különböző forgatókönyvek lehetségesek. A kínaiak egyrészt tisztában vannak a helyzetükkel, tehát látják, hogy katonailag nem lehetnek versenytársai az Egyesült Államoknak. Az amerikaiak háromszor vagy négyszer annyit költenek a hadseregére, mint a kínaiak. És ugyan dinamikus fejlődik a kínai hadsereg is, technológiailag és mindenféle szempontból, de belátható időn belül az Egyesült Államokkal nem fogják fölvenni a versenyt.



Mit csinálhat Kína, miben erősek a kínaiak? Egyrészt a gazdaságban, a gazdasági együttműködésben erősek. Erre hozták létre az *Övezet és út* kezdeményezést, ami *Egy övezet, egy út* néven indult. Ez egy gazdasági együttműködési hálózaton alapul, vagy legalábbis ők azt mondják, hogy a világot behálózó együttműködési rendszert akarnak kiépíteni – valójában ezek kétoldalú együttműködések. Tehát a partner országokkal mindig külön-külön próbálnak egyezkedni. Amikor azt kérdezed, hogy kik Kína szövetségesei – hát így próbálják meg a szövetségi rendszert kiépíteni. Mert ahol gazdasági érdekeltségek vannak, ott előbb-utóbb politikai érdekközösségek is kialakulnak. Nyilván az amerikaiak is emiatt aggódnak. Van ennek már történelmi párhuzama is. A hatvanas-hetvenes években Kína Afrikában nagyon aktív volt. Sőt már 1949-től kezdve, amikor létrejött a Kínai Népköztársaság, a kínai vezetés gyakorlatilag nem fogadta el azt a hatalmi konstellációt, ami a két szuperhatalom létrejöttével kialakult a második világháború után. Ők azt mondták magukról, hogy a harmadik világhoz tartoznak, és a harmadik világ vezető ereje Kína. Itt meg kell említenem a köztes zónák elméletét is – biztosan emlékeztek rá. Mao arról beszélt, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió nem fog egymással közvetlen fegyveres konfliktusba bonyolódni, hanem proxiháborúkat fog folytatni a köztes zónákban. Nos tehát az első világ Kína szemszögéből a két szuperhatalom, a második világ a fejlett országok régiója – itt nem tettek különbséget a kapitalista és szocialista országok között, a harmadik világ pedig a fejlődő, a nemzeti függetlenségükért harcoló országok csoportja. És ez utóbbiaknak akart példát mutatni, az élükre állni Kína. Afrikában olyan projektekbe ment bele, és olyan együttműködésekbe alakított ki, amelyek nem voltak vonzóak sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió, sem a nyugat-európai fejlett országok számára. A leg híresebb a Szabadság-vasút, a Tanzánia és Zambia fővárosát összekötő vasútvonal, ahol több tízezer kínai munkás dolgozott. De ez csak az egyik vonatkozása a dolognak. Ez a gazdasági együttműködés tehát függőségeket is létrehoz.

A másik, ahol megpróbálják a versenyt fölvenni az amerikaiakkal, de itt is nagyon messze lehet a siker, az pedig az úgynevezett puha hatalom, a soft power. Ezek egyik eleme a Konfuciusz Intézetek hálózata, amely egyetemek közötti együttműködés alapján működik. Itt az ELTE-n is van Konfuciusz Intézet. A Konfuciusz Intézet-hálózat Amerikában óriási viták forrása. Sokan azt mondják róla, hogy az állam, egy autoriter rendszer hatalmának a projekciójára való eszköz. Érdekes egyébként megvizsgálni, hogy hogyan fogadják ezeket az amerikaiak. Egy amerikai antropológus készített egy felmérést, hogy az Egyesült Államokban a Konfuciusz Intézeteknek és Konfuciusz osztálytermeknek – vannak ilyenek itt Magyarországon is – milyen a percepciója. Érdekes módon az orientalista sztereotípiákat erősítik. A kutatás konklúziója az, hogy a Konfuciusz Intézetek tevékenységének eredményeként a velük kapcsolatba került amerikaiak inkább az egzotikumot látják a kínaiakban és egyáltalán nem a partnert. Nem a modernitás érdekli az amerikaiakat Kína kapcsán, hanem a múlt. Nyilván a kínaiak is rájátszanak erre, mert nem akarják közvetlenül a szocializmust propagálni, hanem megpróbálják magukat ötezer éves kultúráként bemutatni, és a harcművészeteket meg a kalligráfiát szeretnék népszerűsíteni. De ez sem tud mindig sikeres lenni. Rendszeresen halljuk, hogy az Egyesült Államokban sorra zárják be a Konfuciusz Intézeteket, mert a fogadó egyetemek úgy döntenek, hogy köszönik szépen, nem kérik ezt a fajta kínai jelenlétet és támogatást. De természetesen vannak olyan országok és olyan egyetemek, ahol ennek az áldásos hatását érzik, például ilyen Magyarország is. Tehát ha az együttműködéstről beszélünk, akkor nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államok a technológiai, gazdasági vezető szerepét félti, azért vezet be különböző korláto-



zó intézkedéseket. Ha már az egyetemeknél tartunk – tíz éven belül az Amerikában tanuló kínai egyetemi hallgatók száma majdnem megnégyszereződött. A világon ma Kínából származik a legtöbb külföldön tanuló egyetemista. Jelenleg 369 ezer kínai diák tanul amerikai egyetemeken. Tíz évvel ezelőtt pedig kevesebb, mint százezer tanult.

Aztán itt van az, amiről szintén szoktak beszélni, hogy a kínaiak fogják Amerikát, mert az amerikai államadósság jelentős részben Kína kezében van – ez nem igaz. Japán nagyobb részt tart a kezében az amerikai adósságállományból, mint Kína. Öt százalék körül van egyébként mindkettő, és mindkettő eltörpül a belső eladósodottsághoz képest. De ez egy másik kérdés. Ez tehát csak egy járulékos eleme annak, hogy az amerikaiak megpróbálják a tudományos, technológiai, mérnöki és érdekes módon még a matematikai tudást is megőrizni a kínaiaktól. Oroszországról eddig nem nagyon beszéltünk. A kínaiak Oroszországgal keresik a szoros kapcsolatot. Sőt a Sanghaji Együttműködési Szervezetbe Modit is bevonták – vagyis Indiával is próbálják a kapcsolatokat javítani. Nagyon aktívan, nagyon intenzíven dolgoznak azon, hogy kialakítsák a maguk szövetségi rendszerét. Kelet-Európában létrehozták a tizenhét plusz egyes kezdeményezést – ez a Kelet-Közép-Európa–Kína együttműködés, ami meg az Európai Unió kereteit feszíti szét. Vannak benne európai uniós országok is, meg Európai Unió kívüli országok is.

Visszatérve a technológiára, a gazdasági együttműködésre: az amerikaiak már kifejezetten figyelnek arra, hogy a szenitív, tehát nemzetbiztonsági szempontból is jelentős kutatásokból a kínaiakat kizárják. Ez persze nem akadályozza meg a kínaiakat abban, hogy különböző ipari kémkedési módszerekkel és hacker támadásokkal – mint ahogy ebben az oroszok is nagyon jók – hozzájussanak a megfelelő információkhoz. Természetesen megpróbálnak ennél finomabb módszereket is alkalmazni: bevásárolják magukat. Ám ezt is korlátozzák az amerikaiak. Pár évvel ezelőtt volt egy híres eset, amikor az egyik nagy amerikai olajcéget, az UNOCAL-t akarták megvenni a kínaiak, és egyszerűen amerikai kormányzati döntés született arról, hogy nem adják el, kínai kézbe nem adhatják a stratégiai ágazat egyik fontos vállalatát.

**FARKAS ILDIKÓ:** Nagyon örülök, hogy szóba került a soft power. Nagyon fontos dolog szerintem, amit Csaba említett, hogy a harmadlagos szektornak egyre nagyobb jelentősége van, és a soft power kifejezetten ide tartozik, hiszen komoly business. Mondanám, hogy ezt is Japán kezdte, ők voltak elsőként a legsikeresebbek, de a délkelet-ázsiai országok mind nagyon szépen mennek ezen az úton. Dél-Korea, Tajvan is komolyan beleerősített, és Kína szintén. A soft power valóban erős befolyást jelent, és nemcsak kulturális értelemben, hanem gazdaságilag is.

**VÁMOS PÉTER:** Kínában 2013-ban indult el az *Út és övezet* kezdeményezés. Japánban már az 1950-es évek közepe óta zajlik a gazdasági együttműködés és a fejletlenebbek támogatása az ODA keretében.

**FARKAS ILDIKÓ:** Én is ahhoz akartam hozzájárulni, hogy ugyan kik lehetnének Kína szövetségesei. Azért itt el kell különíteni a pragmatikus és az ideologikus politizálás szintjeit. A kelet-ázsiai és délkelet-ázsiai térségre nagyon jellemző, hogy pragmatikusan politizálnak, nem ideologikusan. Vagyis az, hogy Japán és Kína nincs „jóban” elvileg, attól még egymásnak majdnem a legfontosabb gazdasági partnerei. Délkelet-Ázsiában erős gazdasági együttműködés folyik, ugyan nincs unió vagy ilyesmi, de hatékony. Ezt egyébként Japán kezdte el az ODA-támogatásokkal (Official Development Assistance: kormányzati segítség a fejlődő országoknak, ebben Japán különösen élenjár – és elsősorban a környező országok számára – mint fizető ország). Úgy is szokták jellemezni ezt a gazdasági modellt Délkelet-Ázsiában, mint a vadludak repülé-



sét: a csoportot vezeti a legerősebb elől, V-alakban mennek, és minél hátrébb van valaki, annál jobban segíti a hullám, az áramlat viszi előre. Ennek a modellnek meg is vannak a gazdasági folyamatábrái, hogy hogyan mennek a pénzek Délkelet-Ázsián belül a fejlettebbektől a felzárkózók felé. Tehát azzal együtt is, hogy egyes országok esetleg politikailag nincsenek nagyon „jóban”, mégis nagyon komoly együttműködést valósítanak meg.

**KISS ENDRE:** Néhány megjegyzést szeretnék fűzni a verseny témához. Az egyik az, hogy ebben az összefüggésben nagyon jól látszik, hogy ennek az 1989 utáni világnak nem alakult ki új, stabil világrendje. Tulajdonképpen alig vannak szabályok, ilyen értelemben egy univerzális verseny eleve nagy kockázatot rejt magában. Tamás mondta, hogy az ENSZ-nek egyetlen dolog sikerült. Nos, Kofi Annannak sikerült néhány évvel 2002 előtt megakadályozni egy iraki háborút is. Mindenkinek úgy kell játszania, hogy arra is számíton, a szervezetlenségéből váratlanul negatív, de akár pozitív konzekvenciák is következhetnek. Pszichológiailag és magatartásbelileg a viszonyok rendezetlensége nagyon nagy probléma. Ezzel kapcsolódik össze az a váratlan tény, amit Ildikó emelt ki, miszerint Kelet-Ázsiában nem ideologizálnak, Amerikában és Európában viszont annál inkább.

**MAGYARIC TAMÁS:** Csak annyit mondanék a Kína–Egyesült Államok kapcsolatról – ez volt a kérdés –, hogy ők alapvetően érdekeltek-e abban, hogy megváltoztassák a jelenlegi struktúráját. Én azt hiszem, hogy a kínaiak ebben nem érdekeltek. Ők ebben a világrendben lubickolnak. Tehát ez nekik tökéletesen megfelel, hogy az amerikaiak az úgynevezett globális tereket védik, például a Malakka-szorosban, ők pedig kihasználják az *Egy övezet, egy út* kezdeményezést.

**VÁMOS PÉTER:** Malajziával szoros kapcsolatokat építenek ki éppen a Malakka-szoros miatt, mert a kínai olajimport nyolcvan százaléka azon keresztül megy. Malajzia ebből a szempontból stratégiai partner.

**MAGYARIC TAMÁS:** Igen. De általában az amerikai haditengerészet az, amelyik a tengeri utakat nyitva tartja. Kínának ez létfontosságú dolog. Az amerikaiaknál Trumpot említette Péter – annyit fűznék hozzá: az, hogy Trump hogyan viselkedik, az inkább strukturális, nem személyi dolog. Az amerikai–kínai strukturális ellentétek – mindegy, hogy ki az elnök, azok megvannak. Obama elnök *pivot/rebalance to Asia* elképzelése egyértelműen a kínaiak ellen irányult. A retorika változhat, de érdekes módon a kínaiak egyáltalán nem lennének elragadtatva mondjuk egy demokrata elnöktől, mert az meg elkezdene felvetni az emberi jogok kérdését, munkajogi ügyeket meg egyebeket. És annak ők egyáltalán nem örülnének.

Visszatérve az egész kérdéskörre, a dilemma az, hogy ez a helyzet meddig jó minden szereplőnek. Mert ahogyan Endre mondta, mindenki azt csinál, amit tud és akar. Az amerikaiak időnként azt mondják, hogy jó lenne, ha más is vállalna nagyobb szerepet. Csaba említette ezt a két százalék kérdést. Általában a kínaiakkal szemben is fölhozták azt, hogy nagyobb szerepet kellene vállalniuk a nemzetközi konfliktusokban, a segély-programban és minden egyébben – hogy ne csak a Nyugat vagy az Egyesült Államok vállalja ezeket a terheket. Egy birodalom drága multság.

**FARKAS ILDIKÓ:** De meg is ki a térségbe Kínából is nagyobb pénz a most még kevésbé fejlettek számára. Ahogy a vadludak között is cserélődhet, hogy melyikük repül elől, akkor az húzza a többieket.

**VÁMOS PÉTER:** Ami az Egyesült Államok és Kína viszonyát illeti, a kínaiak arról beszélnek, hogy ők a hidegháborús szembenállást, a zero sum game-et, tehát ezt a vagy neked jó, vagy



nekem jó helyzetet fel akarják cserélni a win-win helyzettel, amikor mindenki nyer az együttműködéssel. Ez a kedvenc szavuk, már tíz-tizenöt éve azt mondogatják, hogy amit ők csinálnak, az mindenkinek jó. Van erre egy hasonlatuk: ha emelkedik a tenger szintje, akkor az összes hajó emelkedik azon a tengeren – és ők csak a tenger szintjét akarják emelni. Kínában szeretik használni azt a kifejezést is, hogy mindenki tesz előre egy kis lépést. Ott a gazdasági fejlődés kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenkit érint. Nagy különbség Kína és India között, hogy Indiában közel sem ez a helyzet. Tehát ott a különbségek sokkal látványosabban nőnek. Kínában is nagyok a különbségek, de ott az is érzékeli, hogy javul az életszínvonala, aki nem városban él. Az az amerikaiak számára is egyértelmű – csak hogy lekerekítsem a gondolatmenetemet –, hogy a Kínával való együttműködés nekik is jó.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Indiánál lehet, hogy igaz volt mondjuk tíz éve, amit Péter mondott, de most már nem igaz. Indiai adatokat is néztem. Az extrém szegénység alatt élők száma Indiában négyszázmillió volt 2010-ben, most pedig már százmillió alatt van. Mindenféle finomhangolt társadalmi mutató, például a nők írni-olvasni tudása, ezek a 2010-es években nagymértékben javultak. Szó volt a Sanghaji Együttműködési Szervezetről Oroszországgal. Ennek megvannak szerintem a határai. Az oroszok mintha olyan játékot játszanának, hogy egyensúlyozgatnak az USA és Kína között. Amikor eljutott a dolog oda, hogy Kína följánlotta pár éve egy szabadkereskedelmi övezet létrehozását az egész Sanghaji Együttműködési Szervezet számára, akkor arra már nemet mondtak az oroszok. Tehát úgy tűnik, hogy egyensúlyozgatnak. Amíg az USA-t látják erősebbnek, addig Kínához közelednek, de azért mértékkel, ha viszont ez változik, akkor meg ők is távolodni fognak Kínától. A Sanghaji Együttműködési Szervezetről elmondanám még: úgy vette fel Indiát a soraiba, hogy egyúttal felvette Pakisztánt is. Ebben van egy nagyon érdekes csavar, az, hogy Pakisztán Kínával van nagyon jóban, Indiával viszont nagyon rosszban, atomfegyverekkel fenyegetik egymást. Ez szerintem egy kicsit talán ki is üresítette a Sanghaji Együttműködési Szervezetet, hogy egyszerre vették fel Indiát és Pakisztánt. Két olyan regionális hatalmat is felvettek, amelyek ennyire ellenségesek egymással – ezért katonai tömbként nem hiszem, hogy a továbbiakban fognak tudni működni. Itt eleve úgy volt, hogy 2008–2010 táján lehetett hallani ilyeneket, aztán ez mégsem ilyen irányba fejlődött tovább. Meg hogy gazdaságilag India inkább működik együtt az USA-val és Japánnal.

Arra is akartam reflektálni, hogy ennél a regionális tőkeáramlásnál nagyon érdekes: itt gazdaságilag is érezhető az, hogy ki van jóban Kínával, és ki nincs. Tehát például az *Egy övezet, egy út* kezdeményezésnél a kínai Kunmingot Szingapúrral összekötő vasútvonal eredetileg Vietnámon keresztül ment volna, de a kínai–vietnami viszony nem olyan jó, ezért végül Laoszon keresztül fog menni, tehát kikerüli Vietnámot. Indiának pedig, amikor Modi miniszterelnökként hatalomra jutott, akkor volt egy nagyon érdekes manővere: néhány héten belül állapodott meg egyfelől a kínai elnökkel 20 milliárd dollár kínai tőkebefektetésről, másfelől Japánnal 35 milliárd dollárról. Tehát hogy ne legyen egyoldalú kínai befolyás, Modi szinte licitáltatta őket, úgy tűnik. Ott is ez látszik: nem akarják a túl nagy kínai befolyást, ezért a húszmilliárd dollár kínait harmincötmilliárd dollár japánnal ellensúlyozzák. Végül is ez a licit meg Indiának segít, mert a kettő összesen ötvenötmilliárd. Szó volt az ideologikus megközelítésről is, még az elején a nyugati világbeli kohézióról, a legelején pedig a szemléletváltásról. Szerintem ezek tipikusan olyan dolgok, ahol a nyugati világ praktikus okokból valószínűleg kénytelen lesz váltani. Mert ez a nagyon ideologikus megközelítés megkötö az ember kezét, hogy bizonyos helyzetekben hogy reagálhat. Vagyis míg egy hegemon hatalom meg egy hegemon civilizáció megen-



gedheti magának, hogy ideológiai alapon döntse el, mit tesz, addig egyenrangú versenytársak között ugyanez már egy idő után nagyon béklyózóan hathat. A Kelet-Közép-Európa–Kína együttműködésnél láthattuk, hogy az nem Kínának a gonoszsága. És ott van egy bizarr dolog is, hogy tulajdonképpen eddig a kínai beruházások terén a legnagyobb nyertes Németország, amely domináns hatalma az EU-nak – és Németország ennek lefölözi a hasznát, de amikor az ő befolyását csökkentendő az olaszok meg a kelet-európaiak akarják ugyanezt, akkor viszont ezt úgy értékeli, hogy ez az európai egység megsértése, de neki meg közben szabad ezt tennie.

**KISS ENDRE:** Ezt a versenyt a napi perspektívában mindig nagyon rövid távú versenynek érzékeljük. Ez azonban valójában nagyon is hosszú távú verseny. Ebben olyan tényezők is vannak, amelyek meghökkentőek. Kína például sokkal stabilabb társadalomszerkezettel rendelkezik, mint a mai Amerika. Kína legnagyobb ereje az egyes ember kultúrája, munkabírása, szorgalma, használhatósága. Ki fog derülni, hogy egy társadalom belső szerkezete hosszú távon mennyire fontos.

**KISS LÁSZLÓ:** Akkor még Kiss Endre következő gondolatát hozzuk ide. A globalizáció formálódó újdonosságai: az új erőviszonyok, az új szerkezet és a belőlük fakadó óriási feszültség.<sup>5</sup> Ezt Kiss Endre a „modernitás dialektikájának” nevezi – eddig elképzelhetetlen különbségek jönnek létre a „kicsi” és a „nagy” között. Nos tekintsünk bele kissé mindezek részleteibe.

**VÁMOS PÉTER:** Hadd beszéljek megint Kínáról. Mindig azzal vádolják az amerikaiak Kínát, hogy revizionista hatalom, tehát nem status quo hatalom, hanem megpróbálja szétfeszíteni az éppen adott politikai kereteket. Ezt a hozzáállást a kínaiak is érzékelik, elsősorban az Egyesült Államok részéről, de a nyugati fejlett világ felől is általában. Éppen ezért nagyon figyelnek rá a gyors gazdasági fejlődés eredményeként egyre nagyobb gazdasági befolyással rendelkező Kína vezetői, hogy elkerüljék még a látszatát is annak, hogy a világrendet ők fel akarnák borítani. Térjünk vissza egy kicsit a hidegháború idejére – amikor egy kétpólusú világ volt, és Kína egyetelműen a harmadik pólus akart lenni.

**KISS ENDRE:** A második akart lenni, mert az oroszok szerint nem játszották jól...

**VÁMOS PÉTER:** Először harmadik, aztán második, igen. És amikor megszűnt ez a kétpólusú világrend, akkor – különösen a 2000-es évektől kezdve, amikor már látványos eredménye volt az évente nagyjából tíz százalékos gazdasági növekedésnek, akkor még a látszatát is próbálták kerülni annak, hogy ők fel akarnák borítani az éppen adott világrendet. Elhangzott az, hogy realpolitikuskok, hogy óvakodnak attól, hogy átideologizálják akár a külpolitikájukat, akár a külgazdasági politikájukat. Viszont arra is nagyon ügyelnek, hogy senki se akarja rájuk kényszeríteni a saját politikai rendszerét vagy értékrendjét. És itt bejön a stabilitás kérdése, amiről az előbb Endre beszélt. Az a kérdés, hogy milyen áron érik el a stabilitást. Mert azért ez nem szabad és demokratikus társadalom, nem liberális piacgazdaság. A 90-es években már eljutottak odáig, hogy a közösségi tulajdon kisebbségbe szorult a magántulajdonhoz képest. Ennek ellenére az állam beleszólása a gazdaságba, az egyes gazdasági szereplők működésébe, tevékenységébe sokkal nagyobb, mint azt egy piacgazdaság megengedné. Nem véletlen, hogy az Egyesült Államok büntetővármokat ró ki a kínai importtermékekre, és az Európai Unió sem tekinti piacgazdaságnak Kínát.

<sup>5</sup> Kiss László (2001): Globalizáció és oktatás. Kerekasztal-beszélgetés. Új Pedagógiai Szemle, 2001. december: 56–65.



**KISS ENDRE:** A legutóbb feltett kérdés, hogy mi van az egy társadalmon belüli különbségekkel. Ez most nagyon új helyzet – kicsit olyan, mint a klímaváltozás. Eddig azt hittük, hogy nem fontos a klíma, és most rájöttünk, hogy már nem tudunk csinálni ez ügyben semmit. Ilyen lehet az egyes társadalmakon belüli egyenlőtlenségek hatalmas problémája is. A pragmatika és az ideológia kettősségében azt a kérdést sem lehet megkerülni, hogy mi lenne, ha egy varázsló Kínából egy nap alatt nyugati demokráciát csinálna. A mai világtörténelmi pillanatban ez sajnos minden bizonnyal szélsőséges dekomponálódással járna együtt.

**VÁMOS PÉTER:** Hogy mi történne, nem tudjuk. De ha most visszatérhetünk az eredeti témánkhoz – az Egyesült Államok és Kína viszonyában mindig akkor jött elő az emberi jogok kérdése, amikor a feszültségek nőttek. Amikor harmonikus volt a viszony, amikor az együttműködést hangsúlyozták, akkor ezeket a kérdéseket nem helyezték előtérbe. Ha visszagondolunk a szovjet–kínai viszonyra, Endre említette, hogy a kínaiak tulajdonképpen második hatalommá akartak válni, a nemzetközi kommunista mozgalom élére akartak állni, mert úgy gondolták, hogy a szovjetek nem méltóak arra. A Szovjetunió a vezető szerepét nem akarta átengedni Kínának, és folyamatosan konfliktusban állt a kínaiakkal emiatt az ötvenes évek közepétől kezdve. A nyolcvanas évek végére, Gorbacsov idejére – nyilván ehhez az is kellett, hogy a szovjet gazdaság romokban heverjen, és már ne lehessen fenntartani azt a birodalmat, amit Moszkvából irányítottak gazdaságilag, katonailag – felismerték a szovjetek, hogy csak úgy tudnak sikeresek lenni, ha a kínaiakat partnereként kezelik, nem pedig ellenségként. Valószínűleg valami hasonló lehet a helyzet az amerikaiak esetében is. Tehát amikor én a kínai barátaimmal, kollégáimmal beszélgetek, akkor ők mindig azt mondják, hogy a szembenállásból az amerikaiak jól nem jöhetnek ki. Ha velünk ujjat akarnak húzni, mondják, akkor az nem fog menni. Mert nekünk megvannak az eszközeink, elég erősek vagyunk ahhoz, elég embert tudunk mozgósítani, hogy az amerikai fenyegetést elhárítsuk.

Hadd ejtsék egy-két szót az együttműködésről. Egyes számítások szerint az Egyesült Államokban a Kínával való együttműködés körülbelül 1,8 millió munkahelyet teremtett az elmúlt időben. És ugyan a Kínával való együttműködés munkahelyek megszűnéséhez is vezet, mert vannak olyan alacsony hozzáadott értékű termékek, amelyek előállítását olcsóbb Kínában, mint az Egyesült Államokban, és utóbbiban ezek az iparok eltűnnek. De az USA számára az együttműködés még így is pozitív szaldójú. Ami pedig a szembenállást illeti, az hosszú távon nem csak a retorika szintjén, hanem több szinten is megmutatkozik: a hadiipari együttműködés hiányában éppen úgy, mint a tudományos-technológiai együttműködés megszakításában vagy legalábbis gyengítésében, az oktatási együttműködés gyengítésében, az egymásról alkotott kép sötétre satírozásában, a másik szinte ellenségként való beállításában – mindez sem az amerikai gazdaság, sem az amerikai közvélemény szempontjából nem járhat sikerrel. Mert ez azt is hozhatná egyébként, hogy az Amerikáról kialakított nagyon pozitív kép Kínában megváltozna. Ennek pedig hosszú távú következményei lennének Amerika percepciójára vonatkozóan Kínában.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Az Endre által felvetett kínai demokrácia kérdésére reflektálnék. Szerintem az egyáltalán nem biztos, hogy Kína összeomlana a demokratikus keretek között. Mert amikor a 20. század első felében tényleg összeomlottak – ha megnézzük az alapokat, akkor a császári rendszer összeomlását többek között az idézte elő, hogy gazdaságilag csődben voltak. Most meg van egy nagyon erős gazdaság, egy világszínvonalon is nagyon erős hadsereg, egy nagyon jól kiépített közigazgatás, jó oktatási rendszer stb. Hiszen például Orosz-





országban is, amikor káosz jött létre '91-ben, akkor éppen össze volt omolva a gazdaságuk. Aztán amikor konszolidálódott az ország, ki is emelkedett a káoszból Putyin. Tehát el tudom képzelni, hogy egy demokratikus Kínában egy kínai Putyin emelkedne ki első körben, mielőtt továbbfejlődik. Ha pedig Kína környékét nézzük, akkor ott kulturálisan amik hasonlóak: Tajvan, Dél-Korea – és azok elég jól működnek, bár a méretük kicsi. De nagyként meg ott van India, amelyik szintén most már elég jól működik, holott strukturálisan kevésbé jól szervezett, mint Kína. Tehát ha India tud jól működni, akkor szerintem Kína is tudna. Arra tippelök, hogy ha vesszük Dél-Koreát, Tajvant, Indiát és a Putyin-féle Oroszországot – akkor ezeknek a modelleknek valamilyen ötvözete lenne egy demokratikus Kína.

**KISS ENDRE:** Én ezt ebben a világtörténelmi pillanatban kissé naivnak tartom. Meg kell egyébként a globalizáció védelmére mondani, hogy az ilyen dilemmákról végképp nem a globalizáció tehet. A globalizációban ugyanis nem lett volna szabad modern, sőt premodern imperiális vonásoknak felemelkedniük. Ha a valóságos imperiális keretbe helyeznénk bele ezt az elképzelt demokratikus Kínát, a magam részéről inkább negatív következményekkel számolnék. Kína esetében nem az a nagy intellektuális probléma, hogy centralizáltak, hanem az, hogy milyen jól centralizáltak. Ez az igazi szenzáció. Gorbacsov ránézett a Szovjetunióra, és összeesett rémületében. A kínaiak ránéztek egy sokkal rosszabb helyzetre, s aztán legyőzték az amerikaiakat. Ebben a világtörténelmi pillanatban tendenciózus elfogultságnak látom, ha valaki azt gondolja, hogy a globalizáció és az imperializmus e korszakában Kínának enyhítenie kellene azt a központi hatalmat, ami ennyire eredményes.

**HORVÁTH CSABA BARNABÁS:** Azt én sem mondtam.

**KISS ENDRE:** Ez nem neked szólt. Csak tényleg egy dilemma.

**KISS LÁSZLÓ:** Megköszönöm a résztvevőknek a tudós közreműködést. És miután a sok felvetett időszerű téma mellett még a koronavírusról is szó esett, úgy vélem, hogy mindenképp aktuálisnak mondható ez a kétrészes beszélgetésünk.

### Kiss J. László írásos hozzászólása

Mindenekelőtt a globalizációval foglalkozó nyitókérdésre reflektálnék. Ahogy a mi eddigi vitánk is jól dokumentálja, nyilvánvaló, hogy a globalizáció megítélésében a szakirodalom nem egységes. David-Held és Anthony McGrew három irányzatot különböztet meg: a hiperglobalistákat, a globalizáció-szkeptikusokat és a transzformacionalistákat, amelyekhez – tekintettel a koronavírus-válság jelenségére is – polemikusan egy negyedik irányzatot is hozzátennék, amelyet jobb híján deglobalizációs megközelítésnek neveznék.

A hiperglobalisták szerint a múlttal ellentétben ma egyetlen, minden nagyobb gazdasági régiót felölelő globális gazdaság létezik. A „turbókapitalizmusnak” vagy „szupraterritoriális kapitalizmusnak” is nevezett folyamat a kapitalizmus térbeli szerveződésében és szervezetében kifejeződő minőségi változásokra hívja fel a figyelmet, amelynek következtében a szuverén állam megszűnik, a nemzetközi kapcsolatok depolitizálódásával és a „gazdaság primátusával” a globális erők aláássák a kormányok gazdaságaik és társadalmaik ellenőrzésére irányuló törekvéseit. Más szavakkal: az államok világára jellemző politikai-területi logikát a világpiac funkcionális – szuverenitás és terület nélküli – logikája váltja fel, az állam a döntési centrumoknak csupán az egyike és számos esetben már nem is a legerősebb. A nem állami



szereplők – a multinacionális vállalatoktól a nem kormányzati szervezetekig – egy új globális rendet, egy határok nélküli „globális társadalmat”, továbbá a „globális kormányzás” új formáit hozzák létre.

Ezzel a számos esetben radikális ideológiai hangsúlyokkal rendelkező megközelítéssel szemben a globalizáció-szkeptikusok azon az állásponton vannak, hogy a globalizáció nem új jelenség, főbb jellemzői – a piacok integrációja, intenzív gazdasági együttműködés és a nemzetközi társaságok növekvő szerepe – valójában már a korábbi időszakban, így az 1890–1914 közötti belle époque-ban is megfigyelhetőek voltak. Ez a megközelítés egyetlen globális gazdaság helyett több gazdasági és politikai tömbről beszél, amelyekben belül a kapitalizmus különböző típusai léteznek. Az új világrend helyett inkább a régi típusú geopolitikához és a neo-imperializmus folyamataihoz való visszatérés figyelhető meg, amelyben a legerősebb államok megerősíteni igyekeznek globális uralkodó szerepüket, ám ezzel együtt mind gyakrabban szembe kell nézniük új geopolitikai szereplők kihívásaival. Ezért alapvetően nem indokolt minőségi változásokról beszélni, legfeljebb arról, hogy a globalizáció „globálisabbá” vált. Ide sorolnám a vitánkban Frank Tibor álláspontját, aki H. Kissingerhez hasonlóan abból indult ki, hogy a nemzetközi rend kialakítására való törekvésként a történelemben időről időre felemelkedett egy-egy hatalom – legyen szó Pax Britannicáról vagy éppen Pax Americanáról –, amely a saját értékrendjét és intézményeit megkísérelte a világ mind nagyobb részére kiterjeszteni. Részben ennek a logikának a további értelmezése a hegemon stabilitás elmélete, amely azt hangsúlyozza, hogy a liberális világgazdasági rendszer nem önfenntartó, a nemzetközi rendszer működéséhez elengedhetetlen egy olyan hatalom, amely kész arra, hogy megelőlegezze a nemzetközi rendszer fenntartási költségeit és annak működtetése érdekében olyan kollektív javakkal lássa el a résztvevő államokat, mint a nemzetközi normák, valamint last but not least a nemzetközi biztonság intézményei.

A két előbbi irányzat között helyezhető a globalizációt „nagy átalakulásként” felfogó ún. transzformacionalista irányzat, amely a globalizációt az emberi tevékenység alapvető átrendeződéseként, még pontosabban a politikai, gazdasági, katonai és kulturális hatalom térbeli újrászerveződésekként fogja fel, amelyhez más választás híján csak alkalmazkodni lehet. Ennek az irányzatnak képviselői osztják a globalizáció-szkeptikusoknak azt a felfogását, miszerint a globalizáció új folyamatnak nem tekinthető, inkább egy hosszú történelemnek, amely a premodern birodalmaktól a vállalati birodalmak mai korszakáig terjed, és amelyben nem a szuverén állam végéről, mint inkább a politikai globalizálódásáról, a „globális politika” kialakulásáról, továbbá a kül- és belpolitika hagyományos megkülönböztethetőségének megszűnéséről beszélhetünk.

Végül a koronavírus-válság jó alkalmat ad arra, hogy polémikus szándékkal egy lehetséges deglobalizációs értelmezés lehetőségét is megfontoljuk, jóllehet ez a kérdés már túlmegy a mai vitánk keretein, már csak azért is, mert még egy folyamatban lévő jelenségről van szó. Annyi bizonyos, hogy az értelmezések egy jelentős része hajlamos „fordulópontonról” beszélni, hangsúlyozva, hogy a globalizáció nem korlátlan, a globalizálódás valójában már elérte csúcspontját, mi több a termelési, illetve ellátási értékláncok megszakadása az egész emberi civilizáció számára érzékelhetővé tette a globalizálódás törékenységet és sokak számára a nemzetiállami kompetenciák megerősítésének szükségességét.



Még egy befejező gondolat arról, hogy a globalizáció nem feltétlenül az egyenlőtlenségek megszűnéséhez vezet, ahogy erről Farkas Ildikó szövegében szólt. A globalizáció és az interdependencia egyaránt költségekkel jár, amelyek sohasem egyenlően oszlanak el. A második világháborút követő első évtizedekben az atlanti és nyugat-európai világban kialakuló homogén interdependencia és globalizáció egy közös értékrenden alapuló transzatlanti rendszer kialakulását jelentette, amely alapvetően az Egyesült Államok „nyertes” szerepét erősítette. Robert Keohane és Joseph Nye a komplex interdependenciáról szóló elméletükben azonban már az 1970-es évek elején arról írtak, hogy miképp lehet kiegyenlíteni az aszimmetrikus interdependenciák költségeit az érintett államok különböző politikaterületei között. Például előtérbe került, hogy a nagy kereskedelmi többlettel rendelkező, exportérzékeny NSZK és Japán a meggyengült és ingadozó dollárárfolyam feltételei között miképp képesek biztonságpolitikai függőségüket amerikai fegyver- és dollárvásárlásukkal ellensúlyozni. A 21. században az interdependencia sokszereplős folyamattá vált, az értékrendet tekintve sokféle, heterogén szereplővel, s ami lényeges, az Egyesült Államok egyes területeken a relatív vesztes szerepébe került, amely az amerikai politika Trump-féle protekcionista és multilateralizmus-ellenes fordulatában is kifejezésre jutott. A koronavírus-válság nyomán számos kérdés merülhet fel, többek között az, hogyan lehet-e a jövőben alternatív, Kína-központú globalizációról beszélni.

Végül szeretnék a nyitókérdésnek ahhoz a megfogalmazásához kapcsolódni, miszerint a globalizációnak mint új létmódnak elbeszéléséhez új látásmódra és új nyelvre van szüksége. A megállapítással több szempontból is egyetértek. Mindenekelőtt megfigyelhető, hogy számos társadalomtudomány – közöttük az általam is művelt nemzetközi kapcsolatok (International Relations, IR) diszciplínája – egy sajátos nyugat-nyugati szintézis, amely a meglehetősen pesszimista emberképen alapuló, főként a nyugat-európai realista politikai filozófiák hagyományait egyesíti az optimista amerikai liberális internacionalizmus kiindulásaival. Ez a szintézis a nyugati hemiszférára jellemző, erős államközpontúság szemléletét képviseli, s ezért számos esetben az Európán kívüli gyenge vagy éppen hiányzó államiság világára kevésbé alkalmazható. Egy további probléma, hogy a politikai kategóriáink jelentős részét a kelet-nyugati konfliktus alakította, ám ezek értelmezése a hidegháborút követően megváltozott vagy éppen változóban van. Elég csupán a kül- és belpolitika viszonyára vagy arra utalni, hogy a hitleri Németország, majd a Szovjetunió elleni küzdelemben kiformalódott „Nyugat” fogalma ma mindinkább újrameghatározást igényel. Hasonlóképpen, a globalizálódással végbemenő hatalmi átrendeződéssel csökken az Egyesült Államoknak az a képessége, hogy a fogalmak jelentésének monopóliumát birtokolja, ahogy az EU-ban is számos fogalom, közöttük a „szolidaritás” ma inkább vita, mint az egyetértés forrása.

### Vass Csaba írásos hozzászólása

Azt a kérdést tette fel Kiss László kolléga, amire választ vár: hogy áll napjainkban a globalizáció?

Azt jelzem előre, hogy állításomat, amelyet nagyra becsült kollégánk, Kiss László, a kerekasztal résztvevőinek idézett, és amivel kapcsolatban bíráló vagy egyetértő megítélést várt volna, még akkor sem lenne könnyű megválaszolni, ha mindenki elolvashatta volna az 1997-



es Valóság-beli tanulmányomat<sup>6</sup>, mivel nem ott, hanem a 2000-ben megjelent könyvemben<sup>7</sup> fejtettem ki a terjedelmi korlátok miatt még ott is csak részleges értelmezésemet.

Most sincsen többre lehetőségem, ezért csak címszavakban tudom jelezni a tanulmánynál kiterjedtebb, de még mindig részleges leírást, illetve néhány újabb fejleményt:

A globalizáció nem azonos a modern társadalom intézményei kiterjedésének megnövelésével, amit például a „nemzet” fogalmának alkalmazhatatlansága bizonyít. Sajátos ellentmondás, hogy miközben nemzetállamok léteznek, a globalizációt nem ezek az intézmények jellemzik. 1970-ben a magyar Ádám György a „vállalatbirodalmakról” adott ki könyvet<sup>8</sup>, ám e tényt csak a jeles kortárs David Korten nagyszerű könyve<sup>9</sup> után percipiálta a hazai és a nemzetközi értelmiség. Ugyanakkor az USA vezető politikai szereplői pontos fogalmakkal írták le a globalizációs folyamatok által kifejlesztett főbb szervezeteket: „Amerópa” és „EUR AMERIKA”. Azaz a kettős valóság átmeneti állapotában vagyunk ma is: a – késő – modernitás nemzetállami, illetve a nemzetállami „mutatványos bódét” magára öltő, de attól elszakadt, államtalan, s ezért demokratikusan ellenőrizhetetlen nemlegitim hatalmi rendszert kifejlesztett globalizáció kettősségében. S itt az uralkodó valóság, a globalitás a modernitás egészét, és ahol még az van, a modernitást megelőző létmódokat gyarmati sorban tartja egy nemzetállamon belül is, ezt a jelenséget neveztem globalizációs lejtőnek.

A globalizáció tehát a modernitástól különböző intézményrendszert, tagozódást alakított ki, s ezért annak minden eleme alapvetően különbözik a modernitásától, s amelynek élén az amerikai szociológus, Rosabeth Kantner fogalma szerint a „világosztály” áll, s ennek uralkodó rétege a „globalokrácia” szerintem.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a globalitás valóságának minden elemét átalakítja ez a folyamat, melyek közül most hármát emelek ki:

1. Filozófiai műveltségünk hiánya, hogy az ógörög „techné” fogalmát összekeverjük az ugyancsak ógörög „mechaniké” fogalmával, s így tévesen vagyunk technikaellenesek, de nem tudunk helyette mást javasolni, legfeljebb jelzőkkel próbáljuk meg elválasztani – még Goethe is így jár el – egymástól annak építő, illetve ártó változatait, holott az ógörögök pontos fogalmi rendszert dolgoztak ki ennek leírására. Ők még tudták, hogy filozófiát: a mélyszerkezetek, illetve a Jó és Rossz megkülönböztetését megalapozó alaptudást nem lehet elválasztani a köznapitól, illetve a tudományos tudástól, mert akkor azok, mint a pásztor nélkül maradt nyáj, elbitangolnak, s elpusztítják önmagukat, sőt az élet lehetőségét is. Amint ezt ma a fenntarthatatlan modern, illetve globalista birodalmak bizonyítják is. A régiségben a létalakító tevékenységet – az energiát – tekintették kiindulópontnak, a techné típusú tudást megvalósító tevékenységet a létalakítás pozitív változataként értelmezték, míg a létrontást megvalósító tudásra a mechaniké fogalmát alkalmazták. Így például az egész felvilágosodás és Goethe is zsákutcába vitték az emberiséget. Mert a technikát éltetni, a mechanikét lehetetlenné kell tenni, ha a fenntarthatóságot újra el akarjuk érni. Az ógörögök a birkák kecskére cseréléséből következő romlásból tanulták meg ez a leckét – kérdés, mi tudunk-e tanulni az ő példájukból?!

<sup>6</sup> Vass Csaba (1997): A globalizációs világrendszerváltás és létmódváltás. Valóság, 9: 2.

<sup>7</sup> Vass Csaba (2000): Míg élők közt leszel élő. Budapest: Ökotáj Kiadó.

<sup>8</sup> Ádám György (1970): Vállalatbirodalmak a világgazdaságban. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

<sup>9</sup> David C. Korten (1990): Tökés társaságok világalma. Budapest: Magyar Kapu Alapítvány.



*Közbevetés: a léthiányos, létrontó tudományról*

Semmi sem áll távolabb tőlem, minthogy kioktassam a kerekasztalban megszólaló tiszteletre méltó kollégáimat. Ellenkezőleg, csak annyi a célom, hogy a létfeladás felvilágosodáskori tévedésére és az abból következő beszorítottóságára irányítsam figyelmet. Gondoljuk el: mielőtt bármilyen tudományos munkát megkezdénénk, egy személyes előzetes döntést hozunk, s ez a döntés nem is csak ontológiai, hanem az általában vett létre vonatkozik: szakrális vagy anyagelvű valóságban helyezük el a vizsgálendő tárgyat.

Harmadikként hatalom és globalitás viszonyát emelem ki. A globalításban a hatalom természete is megváltozik, kettősen is. Egyfelől természetében: a modernitás nyilvános – igaz sokszor manipulált demokráciája helyére a globalításban senki által nem választott, legfeljebb kiválasztott személyek kerülnek valódi döntéshozói helyzetbe, amint az Európai Unió vezetőit instruáló pénzügyi megbízott esetében látjuk nap mint nap. Ezzel a globalításban még a látzatát is feladják a legitimitásnak, azaz „nemlegitim” hatalmi szerkezetet fejleszt ki és működtet a globalokrácia.

Végül néhány rövid megjegyzést még:

A gazdaság jellegét is megváltoztatja a modernitáshoz viszonyítva a globalitás. Utóbbi a gazdasági értelemben vett profitot tekintette célnak, ezzel szemben nem az érték többlet, hanem a „hatalomtöbblet” termelése a célja a globalításnak, így ez már nem is gazdaság a modernitás értelmében. Elegendő itt utalnunk az államoknak adott kölcsönökre, aminek fejében a deregulációt, privatizációt stb. kellett az államoknak bevezetniük, azaz saját gazdaságukat fel kellett adniuk. Ezt például az országok gazdasági térszerkezetének a globalitás igényei szerinti vé kellett átalakítaniuk.

Országunkban például a kelet felé való felvonulási pályának tekintett autópályákat vonták be a globális szerkezetbe és már a modernitás gazdasági tereit is belső perifériaként hozták gyarmati helyzetbe.

A betelepülő globális vállalatbirodalmi részegységeket pedig oda telepítették, ahol megfelelő elektronikus infrastruktúra volt.

Még más területeken is foglyai vagyunk a globalitás értelmezési diktatúrájának. Például még mindig pénzhatalomról beszélünk hatalompénz helyett, s ami legalább ennyire fontos: médiáról egy új megaszerkezet, a „producens” helyett. Ez utóbbinak része a média, s voltaképpen minden más részét is jól ismerjük: iskolák, ahol csak azt taníthatjuk, ami megfelel a globalokrácia érdekeinek, szórakoztató ipar és a művészetek stb. Amit a modernitás tett – megirigyelve és megvalósítva középkori egyházak teljesítményét és az ezen a területen is kudarcot vallott sztálinizmus célkitűzését: ezeket az intézményeket a globalitás összehangolt egységgé szervezte. Aminek itt két hatását emelem ki: az első és átfogóbb hatása a producensnek akkor válik átláthatóvá, ha ismét filozófiai mélységeikig nyúlunk vissza. A természetet elsődleges és természetes valóságnak tekintjük, másodlagos természetnek az ember által épített tárgyi emberi-lelki-szellemi valóságot szokták nevezni. A középkorban még két főszereplő viaskodott egymással: az egyház és a hűbéri, majd rendi világi hatalom. Most a globalizációban már csak egy szereplő, a világosztály és a globalokrácia uralja a producens, s alakítja a valóságot. Még nem teljesen kötetlenül, mert még létezik a legitim nemzetállam, amely a globalokrácia megújuló támadásaival szemben még védelmezi a nemzetet. S a magyar politikát



például éppen ezért támadják olyan vehemensen, ahogy: a világszervezetek és az NGO-k harapófogójába szorítják.

Mielőtt eluralkodna rajtunk a megvertség érzése, jelzem, hogy van lehetőség az önvédelemre, ám az már egy másik kerekasztal-megbeszélés témája és feladata lesz.